RUTTE VERSUS VERDONK

Was dit nu echt het probleem van de VVD?

Ph. van Praag

Eind juni 2006 staat de VVD op 34 zetels in de wekelijkse 'Politieke Barometer' van het televisieprogramma 'Nova', in de peiling van M. de Hond zelfs even op 36 zetels. Op dat moment is al weken bekend dat niet M.C.F. (Rita) Verdonk maar M. (Mark) Rutte de nieuwe lijsttrekker bij de volgende verkiezingen zal zijn. Ook half september staat de VVD nog even op 35 zetels bij de Politieke Barometer en bij de andere bureaus rond de dertig zetels, daarna gaat het snel bergafwaarts. Half oktober schommelt de partij rond de 27 zetels om uiteindelijk bij de Tweede-Kamerverkiezingen op 22 november slechts 22 zetels binnen te halen – net zoveel als in 1989 en in 1972.

Het slechte verkiezingsresultaat maakt duidelijk dat het terugtreden van voorzitter J.J. van Aartsen van de Tweede-Kamerfractie van de VVD, direct na de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart, uiteindelijk geen resultaat heeft gehad. In maart staat de VVD wekenlang in de peilingen van de Politieke Barometer op 25 zetels; Rutte moet het uiteindelijk met nog minder zetels doen. Pijnlijk voor lijsttrekker Rutte is vooral dat hij slechts 553.200 stemmen behaalt, terwijl Verdonk op plaats twee van de kandidatenlijst 620.555 voorkeurstemmen krijgt. Slechts 38 procent van de VVD-kiezers stemt op de lijsttrekker. Dit is uitzonderlijk weinig; de lijsttrekkers van de andere grote partijen behalen meer dan tachtig procent van de stemmen op hun lijst.[1]

Na de Tweede-Kamerverkiezingen stelt het VVD-hoofdbestuur een commissie in die de campagne voor en de uitslagen van de gemeente-raads- en Kamerverkiezingen moet analyseren. De commissie, die wordt voorgezeten door oud-minister S.M. Dekker van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, geeft in haar evaluatierapport verschillende verklaringen voor het slechte verkiezingsresultaat. Als belangrijkste reden wordt genoemd het gebrek aan eenheid in de partij, onder andere door de eigen campagne van Verdonk. Daarnaast is de commissie-Dekker van mening dat het de nieuwe lijsttrekker aan tijd en ervaring ontbrak om een echt bekend 'merk' te worden. Hierdoor zou onder andere het leiderschap onvoldoende uit de verf zijn gekomen. Het

verlies zou niet het gevolg zijn geweest van een negatief oordeel van de kiezers over de standpunten van de partij, aldus de commissie-Dekker.[2]

1. Opzet

In deze bijdrage wordt geanalyseerd hoe de electorale positie van de VVD zich sinds midden februari 2006 heeft ontwikkeld. Daarvoor zal gebruik gemaakt worden van het onderzoek dat door TNS-Nipo in opdracht van de Universiteit van Amsterdam en *de Volkskrant* is uitgevoerd. Driemaal is dezelfde groep kiezers uitgebreid ondervraagd. De eerste keer midden februari tijdens de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen, de tweede keer vlak voor Prinsjesdag (rond 10 september) en de derde keer rond 10 november 2006. Vervolgens is deze groep kiezers na de Kamerverkiezingen gevraagd wat men daadwerkelijk op 22 november gestemd heeft. Dit (longitudinale) panelonderzoek maakt het mogelijk na te gaan hoe de electorale positie van de VVD zich sinds februari heeft ontwikkeld. In deze bijdrage staat de groep kiezers centraal die in februari serieus overweegt om op de VVD te stemmen, het zogeheten VVD-potentieel – hieronder ook wel aangeduid als de VVD-sympathisanten. Hoe waardeerde deze voor de VVD essentiële groep kiezers de voor hen belangrijke politici in februari en hoe heeft die waardering zich in de loop van 2006 ontwikkeld, hoe beoordeelden ze het beleid van de VVD en wat vonden ze belangrijke politieke problemen?
Om na te gaan of kiezers tot het potentieel van een partij behoren is hun gevraagd voor elke partij op een tienpuntsschaal aan te geven hoe groot ze de kans achten ooit op die partij te stemmen. Als de deelnemers aan het onderzoek een bepaalde partij een score geven van zeven of hoger, overwegen ze serieus om op die partij te stemmen en worden ze tot de potentiële kiezers van de partij gerekend. Voor bijna elke kiezer geldt daarbij dat hij tot het potentieel van twee of meer partijen behoort. Er zijn tegenwoordig nog maar weinig kiezers voor wie het vanzelfsprekend is bij elke verkiezingen weer op dezelfde partij te stemmen.
De grootte van het potentieel van een politieke partij heeft geen direct verband met de stand van de partij in de peilingen of met de verkiezingsuitslag. Het geeft aan hoe groot de sympathie voor een partij is en hoe die zich op termijn ontwikkelt. Uiteindelijk gaat het er bij verkiezingen om in welke mate een partij haar potentieel weet te mobiliseren.

2. Het perspectief in februari

Op 7 maart 2006 lijdt de VVD een stevige nederlaag bij de verkiezingen voor de nieuwe gemeenteraden. De partij verliest maar liefst 128

raadszetels, dat is bijna tien procent van het in 2002 behaalde aantal zetels. De VVD is niet de enige verliezer: ook de twee andere regeringspartijen CDA en D66 hebben het moeilijk en zien hun aantal raadszetels fors teruglopen.

De uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen geeft een aanwijzing voor de landelijke krachtsverhoudingen van dat moment, maar laat zich, door onder andere de deelname van lokale partijen, niet direct vertalen in een mogelijke landelijke uitslag. Rond de gemeenteraadsverkiezingen staat de PvdA echter in verschillende landelijke peilingen ver boven de vijftig Kamerzetels,[3] het CDA fluctueert rond de dertig zetels en de VVD rond de 25, terwijl de verschillende peilingen voor de SP rond de zeventien zetels aangeven.

Uit de Nipo-gegevens blijkt dat het VVD-potentieel – dat dus uit de groep kiezers bestaat die de VVD een kans van zeven of hoger geeft op de tienpuntsschaal – in februari 28 procent van het electoraat omvat. De PvdA heeft op dat moment met 43 procent het grootste kiezerspotentieel. Op afstand volgt het CDA met een potentieel van 29 procent, terwijl het aantal kiezers dat serieus overweegt op de SP te stemmen in februari met 27 procent al bijna net zo groot is als het VVD-potentieel (zie tabel 1). De Partij voor de Vrijheid (PVV) van het voormalige VVD-Tweede-Kamerlid G. Wilders heeft in februari, op het moment dat de partij in sommige peilingen boven de tien zetels staat, een potentieel van veertien procent.

Verschillende andere partijen kunnen eveneens op veel sympathie rekenen onder het VVD-potentieel. De belangrijkste concurrent is ongetwijfeld het CDA, maar liefst 51 procent van de potentiële VVD-kiezers geeft het CDA ook een grote mate van kans op zijn of haar stem. Een andere rivaal is opvallend genoeg de PvdA, ruim een derde behoort ook tot het potentieel van deze partij. D66 en de LPF genieten in februari elk de sympathie van ongeveer 25 procent. De aantrekkingskracht van Wilders op de VVD-sympathisanten is van een vergelijkbare omvang (24 procent).

De groep kiezers met VVD-sympathieën kan gekarakteriseerd worden als gematigd rechts: gemiddeld plaatst men zichzelf met 6,8 iets rechts van het midden (5,5) op een schaal van 1 tot 10. Fractievoorzitter Van Aartsen geniet in februari weinig vertrouwen als mogelijk minister-president: slechts 36 procent van de potentiële VVD kiezers heeft veel tot zeer veel vertrouwen in hem als minister-president, aanzienlijk minder dan in VVD-erelid H. Wiegel (72 procent) en ook minder dan in VVD-minister Verdonk (56 procent) en beoogd CDA-lijsttrekker J.P. Balkenende (47 procent). Het vertrouwen in Wilders is onder de potentiële VVD-kiezers minimaal. Slechts dertien procent heeft veel tot zeer veel vertrouwen, daarmee geniet hij aanzienlijk minder vertrouwen bij

de VVD-achterban dan linkse lijsttrekkers als F. Halsema (GroenLinks) en J. Marijnissen (SP).
Het potentieel van de VVD is gedurende 2006 stabiel, in tegenstelling tot het potentieel van de andere partijen. Het aantal kiezers dat het CDA als een serieuze optie beschouwt stijgt zeer sterk naarmate de verkiezingen dichterbij komen, ook de SP verwerft meer sympathie onder de kiezers, terwijl de PvdA het aantal sympathisanten duidelijk ziet dalen. De partij van Wilders ziet haar potentieel van veertien procent in februari dalen naar tien procent in het najaar.

Tabel 1. Ontwikkeling kiezerspotentieel VVD, CDA, PVV, PvdA en SP (in %) (N= 965)

	20 februari 2006	10 september	10 november
VVD	28	28	27
CDA	29	32	35
PVV/Wilders	14	10	10
PvdA	43	40	38
SP	27	25	36

3. De ontwikkeling na de raadsverkiezingen van maart 2006

Direct na de nederlaag bij de gemeenteraadsverkiezingen treedt Van Aartsen terug als Tweede-Kamerfractievoorzitter en kandidaat-lijsttrekker van de VVD. Enkele dagen later stelt Rutte zich met steun van VVD-bewindslieden als G. Zalm en H.G.J. Kamp kandidaat voor het politiek leiderschap. Vlak daarna volgt de kandidatuur van het onbekende liberale Tweede-Kamerlid J. Veenendaal.[4] Eind maart laat Verdonk doorschemeren dat ze overweegt zich ook kandidaat te stellen. Begin april doet zij dat inderdaad op een zorgvuldig geregisseerde *media event* op de BouwRai, de beurs voor de woningbouwsector. In de weken die volgen begint de VVD aan een gestage opmars in de peilingen, die versterkt doorzet als de strijd tussen Rutte en Verdonk om het leiderschap van de partij wekenlang de media beheerst. De soms felle en persoonlijke aanvallen van beide kandidaten op elkaar schrikt veel kiezers niet af.
In het evaluatierapport van de commissie-Dekker wordt over de VVD gesproken als een open partij, die in de maanden april en mei een zelfverzekerend en dynamische uitstraling heeft.[5] De grote commotie rond het Nederlands paspoort van VVD-Tweede-Kamerlid A. Hirsi Ali, de scherpe kritiek van VVD-prominenten Zalm en vice-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie B.M. de Vries op het optreden van de geestverwante minister Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie, en de

val van het kabinet lijken de VVD niet te deren. De partij blijft stijgen in de peilingen. Ook als tot veler verbazing niet Verdonk maar Rutte de interne verkiezing om het lijsttrekkerschap met klein verschil wint, blijft de VVD het goed doen. De verwachting dat veel potentiële kiezers de VVD de rug zouden toekeren na de uitverkiezing van Rutte blijkt (vooralsnog) onjuist.

Het VVD-verkiezingsprogramma *Voor een samenleving met ambitie*, opgesteld onder leiding van British Telecom-topman B. Verwaayen, wordt op maandag 28 augustus door Rutte gepresenteerd. Het gaat om een kort programma, origineel en vlot opgemaakt in tabloidformaat. Het openingsartikel bepleit een belastingverlaging voor alle Nederlanders. Verder is de partij onder andere voorstander van nieuwe forse ingrepen in de sociale zekerheid, het gratis maken van de kinderopvang voor werkende ouders en ondernemers, en het schrappen van de bijstand voor jongeren. Opvallend is dat er in het programma niet over inburgering of immigratie gesproken wordt, de thema's waar Verdonk als minister zich vier jaar sterk mee heeft geprofileerd.

Het programma wordt in de media positief ontvangen. Zo spreekt een ervaren journalist als W. Breedveld in *Trouw* weliswaar over 'oude wijn in de betoverende verpakking van een gloednieuw Nederland', maar stelt hij ook vast dat het programma 'bruist en tintelt van de energie'.[6] Een voor de VVD belangrijke krant als *de Telegraaf* uit zich in een commentaar positief over het programma en spreekt over 'een helder en vooral zeer ambitieus verkiezingsprogramma'. Onder de kop 'Mark Rutte nestelt zich op rechterflank' laat de krant zich zeer lovend uit over de stevige ingrepen in de sociale zekerheid en de forse lastenverlaging en concludeert dat de VVD hiermee een dam kan opwerpen tegen de rechtse partijen die electoraal bij de partij willen inbreken.[7]

Bij de presentatie van het programma straalt de partij nog meer zelfvertrouwen en durf uit dan ten tijde van de strijd tussen Rutte en Verdonk. Het nieuw elan verdwijnt echter daarna snel. Twee dagen na de presentatie ontstaat onrust in de partij door het uitlekken van de conceptkandidatenlijst. A.W.H. Docters van Leeuwen, voormalig voorzitter van het college van procureurs-generaal van het Openbaar Ministerie, was een tiende plaats toegedacht, maar hij trekt zich terug omdat officier van Justitie F. Teeven met een vijfde plaats hoger staat op de conceptlijst. Veel zittende VVD-Kamerleden blijken weinig kans te maken op een terugkeer in de Tweede Kamer. Verschillende Kamerleden hadden zich kort voor de publicatie van de lijst al teruggetrokken, waaronder Kamervoorzitter F.W. Weisglas. Vertrekkend Kamerlid P.H. Hofstra spreekt zelfs van een slachting onder de zittende Kamerleden.[8]

Deze commotie rond de kandidatenlijst schaadt de VVD voorlopig niet. Half september ligt de partij nog goed bij haar eigen achterban. Dat

blijkt niet alleen uit verschillende opiniepeilingen, maar ook uit de stemintenties van het VVD-potentieel en uit het vertrouwen in lijsttrekker Rutte.

4. De stemintentie van de VVD-sympathisanten

In september 2006 heeft de VVD nog een sterke electorale positie. Zo'n 43 procent van haar sympathisanten is op dat moment van plan op de VVD te stemmen, dat is vijf procent meer dan in februari. Haar grootste concurrent, het CDA, krijgt in september de steun van 22 procent van het potentieel. Na half september verandert er echter veel in de electorale verhoudingen. De steun voor de VVD loopt sterk terug en uiteindelijk stemt op 22 november slechts 35 procent van het potentieel op de partij van Rutte. Het CDA ziet daarentegen zijn aanhang sterk stijgen en is met 31 procent nauwelijks minder succesvol onder de potentiële VVD-kiezers.

Figuur 1. Stemintentie van potentiële VVD-kiezers uit februari 2006 en stemgedrag op 22 november (in %) (N=224)

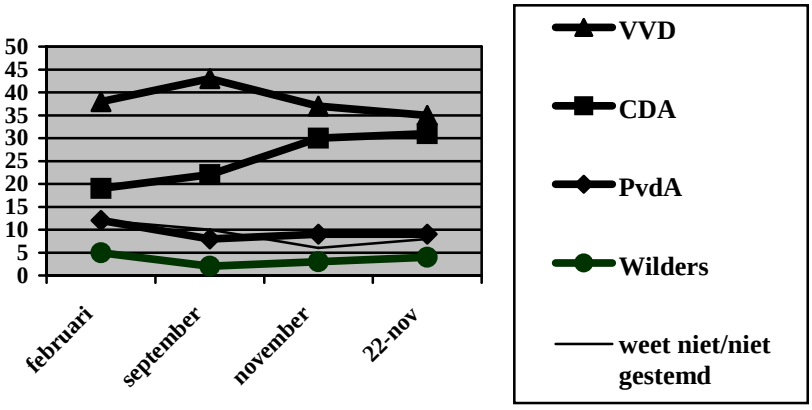

De steun voor de PVV van Wilders blijft op de verkiezingsdag beperkt tot vier procent (zie figuur 1). Dit roept de vraag op wat er in de twee maanden voor de verkiezingen is gebeurd dat kan verklaren waarom de VVD zoveel steun verliest en het CDA zijn positie onder de potentiële kiezers van de VVD gestaag weet te verbeteren. Heeft de VVD zich geprofileerd met de verkeerde onderwerpen, heeft de gespannen verhouding tussen Rutte en Verdonk de partij alsnog parten gespeeld of heeft Rutte het gewoon afgelegd tegen Balkenende?

5. Beleidsvoorkeuren-potentieel

Bij een verkiezingscampagne komen zeer veel politieke onderwerpen aan de orde in de media, maar niet alle thema's zijn voor de kiezers en voor de politieke partijen van even groot belang. Het ene issue houdt grote groepen kiezers veel meer bezig dan het andere. Het belang dat kiezers aan onderwerpen hechten, kan bovendien van verkiezing tot verkiezing veranderen. Zo was bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 terugdringing van de werkloosheid voor de kiezers het belangrijkste vraagstuk, gevolgd door criminaliteit. Het probleem van de asielzoekers werd voor de kiezers steeds belangrijker tijdens de campagne.[9] Vier jaar later, in 1998, vormde 'criminaliteit en onveiligheid bestrijden' het belangrijkste onderwerp voor de kiezers, gevolgd door het 'verbeteren van de gezondheidszorg'.[10] In mei 2002, ten tijde van de snelle opkomst van W.S.P. ('Pim') Fortuyn, waren dit ook de twee belangrijkste thema's. Het strenger maken van het toelatingsbeleid voor asielzoekers stond toen met enige afstand op een derde plaats. Wel gaven de LPF-kiezers aan dit probleem veel urgenter te vinden dan de overige kiezers. De VVD-kiezers onderscheidden zich in 2002 door het probleem van de criminaliteit en onveiligheid nog meer prioriteit te geven dan de overige kiezers.[11]

Voor een politieke partij is het niet alleen van belang om te weten welke beleidsproblemen de kiezer belangrijk acht. De kiezers verwachten veelal dat de ene partij een maatschappelijk probleem veel beter kan oplossen dan de andere partij, het zogeheten '*issue ownership*'. Een partij die 'eigenaar' is van een bepaald thema, heeft vanwege de wervende werking er belang bij dat dit onderwerp veel aandacht krijgt in de campagne. Het 'eigendom' van issues ligt op de korte termijn vrij vast, maar is over langere perioden niet onveranderlijk. Zo wordt 'normen en waarden' al lange tijd door veel kiezers als een typisch CDA-onderwerp gezien. De VVD wordt sinds decennia door veel kiezers geassocieerd met issues als bestrijding van de criminaliteit, gezonde overheidsfinanciën, het beperken van de instroom van asielzoekers en de bestrijding van misbruik van sociale voorzieningen (sinds Wiegel). In 2002 slaagde Fortuyn er echter in om het 'eigendom' van onderwerpen als asielzoekers en criminaliteit te veroveren, ten koste van de VVD.[12] In 2006 heeft de VVD een deel het *ownership* op deze terreinen weer heroverd, alhoewel Wilders hier wel een stevige concurrent is. Veel meer dan in 2002 en 2003 dient de VVD nu echter te concurreren met het CDA. Vier jaar deelname aan de regering onder leiding van Balkenende heeft ertoe geleid dat een deel van de kiezers voor de VVD belangrijke onderwerpen in verband brengt met het CDA, zoals werkgelegenheid en economisch beleid.[13]

In 2006 is de deelnemers aan het Nipo-onderzoek bij elke meting gevraagd voor welke beleidsproblemen de landelijke overheid zich met name moet inzetten. Dit maakt het mogelijk om na te gaan welke onderwerpen in de negen maanden voor de verkiezingen in de ogen van de kiezers belangrijker of juist minder belangrijk zijn geworden. Elke respondent is bij de drie golven steeds gevraagd het belangrijkste en het één na belangrijkste terrein aan te geven uit een lijst van twintig onderwerpen.

In februari zijn de VVD-sympathisanten van mening dat het met name om het bestrijden van criminaliteit en onveiligheid gaat, gevolgd door het stimuleren van de economische groei (zie tabel 2). Andere onderwerpen die traditioneel met de VVD geassocieerd worden zoals gezonde overheidsfinanciën, strenger asielbeleid en belastingverlaging scoren in februari lager, maar staan nog wel bij de tien meest genoemde thema's. Een VVD-issue als de integratie van minderheden krijgt met een score van enkele procenten zeer weinig prioriteit van de potentiële VVD-kiezers, terwijl filebestrijding in het geheel niet genoemd wordt. Meer linkse onderwerpen als opkomen voor de sociaal zwakkeren en milieubeleid vinden weinig weerklank.

In november is de doelgroep van de VVD op een aantal punten duidelijk van mening veranderd. Het meest opvallend is dat veel typische VVD-onderwerpen in november minder vaak genoemd worden dan in februari. Zo is het aantal potentiële VVD-kiezers dat veel prioriteit geeft aan het terugdringen van het aantal asielzoekers bijna gehalveerd (van vijftien naar acht procent) Het belangrijkste issue is nu het stimuleren van de economische groei, dat door een kwart van het VVD-potentieel wordt genoemd. Dit thema past wel bij de verwachtingen die de kiezers van de VVD hebben, maar de partij wordt op dit punt in 2006 wel fel beconcurreerd door het CDA.

Het meest opvallend is dat in september en november zoveel VVD-sympathisanten zich bezorgd tonen over de kwaliteit van de gezondheidszorg: met 23 procent neemt dit issue in november de tweede plaats in op de prioriteitenlijst van het VVD-potentieel. Gezien de verantwoordelijkheid van de liberale minister J.F. Hoogervorst van Volksgezondheid, Welzijn en Sport voor de invoering van het nieuwe stelsel van zorgverzekering was dit geen gunstig onderwerp voor de VVD om campagne op te voeren.

Het belang dat de potentiële VVD-kiezers hechten aan de verschillende beleidsterreinen wijkt niet sterk af van de prioriteitenlijst van alle kiezers. Sommige 'rechtse' onderwerpen scoren iets hoger bij de VVD-aanhang. Het grootste verschil zit bij het 'linkse' thema 'opkomen voor sociaal zwakkeren'. Hierover maken veel kiezers zich druk; de VVD-sympathisanten hebben er echter vrij weinig affiniteit mee.

Tabel 2. Belangrijkste beleidsterreinen volgens VVD-potentieel en alle kiezers (in %) (tussen haakjes het rangorde-nummer in november)

	VVD-potentieel (n=224)			**Alle kiezers (n=965)**
beleidsterreinen	20 februari	10 september	10 november	10 november
Criminaliteit en onveiligheid bestrijden	29	23	23 (3)	17 (5)
Economische groei stimuleren	27	29	25 (1)	17 (4)
Normen en waarden Herstellen	21	15	17 (5)	16 (6)
Koopkracht verbeteren	16	21	22 (4)	19 (2)
Toelatingsbeleid asielzoekers strenger maken	15	6	8 (11)	7 (11)
Gezonde overheidsfinanciën	14	19	13 (7)	10 (9)
Werkgelegenheid verbeteren	13	12	8 (10)	10 (8)
Kwaliteit gezondheidszorg verhogen	13	22	23 (2)	28 (1)
Belastingverlaging	11	8	8 (9)	9 (10)
Kwaliteit onderwijs verhogen	8	16	15 (6)	16 (7)
Opkomen voor sociaal zwakkeren	8	3	7 (12)	18 (3)
Terrorisme bestrijden	5	7	9 (8)	5 (12)
Integratie minderheden Verbeteren	3	1	2	3
Leefbaarheid in de wijken verbeteren	2	3	3	4
Milieubeleid	1	2	2	5
Filebestrijding	0	1	1	1

Al met al zijn de onderwerpen die de VVD-doelgroep in november centraal stelt, niet erg gunstig voor de VVD. Enerzijds heeft de partij bij de economische onderwerpen last van de concurrentie van het CDA. Veel kiezers associëren het succesvolle beleid van het tweede kabinet-Balkenende meer met het CDA dan met minister van Financiën Zalm en de VVD. Anderzijds zijn gezondheidszorg en onderwijs geen onderwerpen waar de VVD in het algemeen kiezers mee werft, terwijl het belang van enkele andere traditionele VVD-onderwerpen – zoals het bestrijden

van de criminaliteit en het aanscherpen van het toelatingsbeleid – is teruggelopen.
De verkiezingscampagne van de VVD, die geen duidelijke centrale boodschap heeft, sluit maar gedeeltelijk aan bij de prioriteiten van de VVD-sympathisanten. De campagne is inhoudelijk opgebouwd rond drie kernpunten of pijlers: economie, onderwijs en veiligheid. De drie hoogst geplaatste kandidaten, die samen de kopgroep vormen, nemen elk een kernpunt voor hun rekening. Rutte profileert zich vooral met economische onderwerpen; minister Kamp (nummer drie op de lijst) op de kandidatenlijst, behartigt het onderwerp veiligheid; en Verdonk houdt zich vooral met onderwijs bezig. Dat Rutte voor het beleidsterrein economie heeft gekozen is niet slecht, maar de invulling die hij daar aan geeft sluit weinig aan bij de gevoelens van veel kiezers. Terwijl de belangrijkste electorale concurrent, het CDA, de successen van vier jaar hervormingsbeleid naar zich toetrekt en de kiezer voor de komende jaren rust en zekerheid belooft, pleit Rutte vooral voor verdere hervormingen van de Nederlandse economie. De achterliggende gedachte van zijn economische boodschap luidt dat het hervormingskarwei niet af is, maar pas begint.[14] Hij gaat daarbij voorbij aan het feit dat ook binnen het VVD-potentieel veel kiezers na vier jaar hervormingen vooral behoefte hebben aan zekerheid rond hun baan en aan meer koopkracht. De keuze voor onderwijs sluit wel aan bij de prioriteiten van veel kiezers, maar het met succes claimen van een beleidsterrein waarop de VVD als regeringspartij geen opvallende prestaties heeft verricht, is zeer moeilijk.
De drie centrale beleidsterreinen waarop de VVD zich wil profileren, komen maar sporadisch voor in de berichtgeving over de partij. Uit een inhoudsanalyse van twee voor de VVD belangrijke kranten, *de Telegraaf* en *NRC Handelsblad*, blijkt dat haar inhoudelijke profiel vrij vlak blijft. Het meest genoemde beleidsterrein in verband met de VVD is het asielbeleid: dit wordt in bijna acht procent van de berichten genoemd, zij het uitsluitend in samenhang met de berichtgeving over Verdonk. Een ander relatief veel genoemd beleidsterrein wordt gevormd door de overheidsfinanciën (vijf procent). Over de inhoudelijke stellingname van Rutte wordt slechts weinig bericht, nog het meest over zijn opvattingen over de ontwikkeling van de economie (twee procent) en over onderwijs en wetenschap (twee procent).[15]
Toch is er geen reden om aan te nemen dat de weinig uitgesproken programmatische stellingname van de VVD een belangrijke oorzaak is voor het slechte verkiezingsresultaat. Het rapportcijfer dat de potentiële VVD-kiezers aan de partij geven ligt met een 7,1 hoger dan in september (zie figuur 2). Terwijl in september de waardering voor CDA en VVD even hoog ligt (6,8), is de VVD in november – met minimale

voorsprong op het CDA – weer de meest gewaardeerde partij onder het VVD-potentieel. De zwakke inhoudelijke campagne van de VVD heeft de kiezers weliswaar weinig motieven aangereikt de partij te steunen, maar het slechte verkiezingsresultaat komt niet voort uit een afkeuring van de VVD-standpunten. Andere factoren hebben daarbij een rol gespeeld.

Figuur 2. Waardering voor beleid partijen door potentiële VVD-kiezers (in %) (N=224)

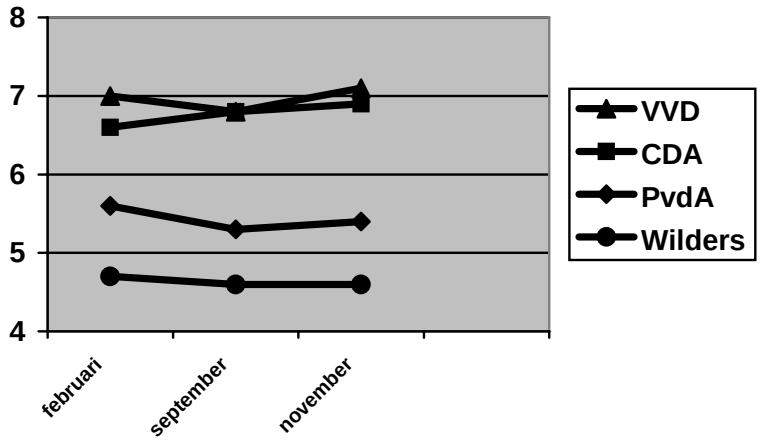

6. Het vertrouwen in Rutte, Verdonk en Balkenende

De commissie-Dekker is van mening dat de relatieve onbekendheid van Rutte in het nadeel van de VVD heeft gewerkt.[14] Daar kunnen wel enige vraagtekens bij gezet worden. In september was Rutte inderdaad onbekender dan de lijsttrekkers van de andere grote partijen en dan Verdonk: tien procent van de potentiële VVD-kiezers kende hem op dat moment niet. In november had Rutte deze achterstand bijna geheel ingelopen. Nog maar vijf procent van de VVD-sympathisanten geeft aan hem niet te kennen, tegenover vier procent in het geval van Verdonk en Balkenende.

Half september heeft 51 procent van de mogelijke VVD-kiezers veel tot zeer veel vertrouwen in Rutte als minister-president (zie figuur 3).[15] Dat is een hoge score voor een pas aangetreden lijsttrekker. Hij laat daarmee Verdonk duidelijk achter zich. De VVD-minister is niet ongeschonden uit de ruzies rond het Nederlanderschap van Hirsi Ali gekomen en ziet het vertrouwen in haar fors dalen, van 56 procent in februari naar 39 procent in september. Wilders geniet in september nog iets minder

vertrouwen onder de potentiële VVD-kiezers dan een half jaar eerder. Verontrustend voor de VVD is wel de snelle stijging van het vertrouwen in de CDA-lijsttrekker Balkenende. In september is hij met 65 procent de meest vertrouwenwekkende politicus onder de VVD-sympathisanten. Rutte weet na september zijn hoge vertrouwensscore niet vast te houden en wordt in november weer gepasseerd door Verdonk. Het grotere vertrouwen in Verdonk blijkt in november ook op een andere manier: 63 procent van de VVD-sympathisanten die veel tot zeer veel vertrouwen heeft in Rutte, heeft dat ook in Verdonk. Omgekeerd heeft 55 procent van de potentiële VVD-kiezers kiezers met veel vertrouwen in Verdonk dat ook in Rutte. Bedreigend voor de VVD is dat Balkenende het groeiende vertrouwen onder de VVD-sympathisanten verder weet uit te bouwen. Met een score van 71 procent in november is de premier met ruime voorsprong de meest gewaardeerde politicus. Ook op de eigenschap 'bekwaam' laat Balkenende in november Rutte ver achter zich en bovendien wordt hij door meer mensen sympathiek gevonden.[18] De waardering voor Wilders is in november nog steeds vrij laag, maar is in de maanden voorafgaande aan de Kamerverkiezingen wel behoorlijk gestegen.

Figuur 3. Vertrouwen in lijsttrekkers als minister-president onder de potentiële VVD-kiezers uit februari (in %) (N=224)

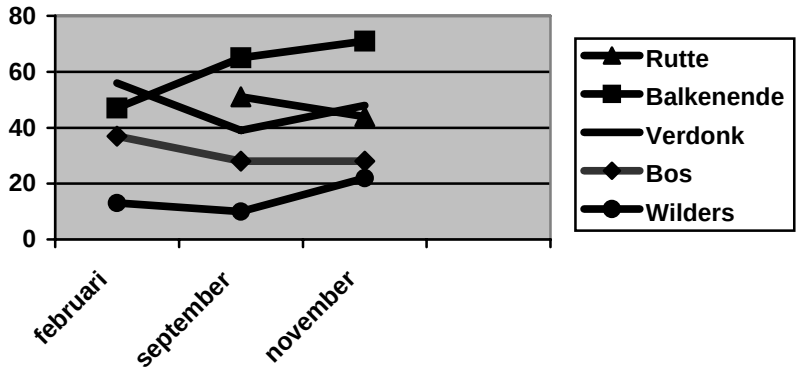

De daling van het vertrouwen in Rutte is opmerkelijk en wijkt af van het patroon dat bij eerdere verkiezingen vaak zichtbaar is in het half jaar voor de verkiezingen. Meestal blijft het vertrouwen in de lijsttrekkers enigszins stabiel, of stijgt het licht in de maanden voor de verkiezingen. Alleen PvdA-lijsttrekker A.P.W. Melkert in 2002 en – in mindere mate – Zalm, die in 2003 de VVD-lijst aanvoerde, vormen daarop een uitzondering.[19] In 2006 zien we bij Rutte een duidelijke daling van het

vertrouwen, overigens ook bij PvdA-leider W.J. Bos, maar het vertrouwen in de andere lijsttrekkers stijgt, onder wie Balkenende en Wilders. Verdonk slaagt er met haar persoonlijke campagne eveneens in een deel van het verloren vertrouwen terug te winnen. Deze trends vormen een duidelijke aanwijzing dat Rutte vanaf september een zwakke campagne heeft gevoerd.

Dit alles roept de vraag op of de verdeeldheid die de VVD in de campagne liet zien de oorzaak is van het liberale electorale verlies, zoals de commissie-Dekker en veel VVD-ers vaak stellen. In ieder geval blijkt dat de eigen campagne van Verdonk met een eigen team en eigen vrachtwagen en haar opvallende claim dat zij de aangewezen kandidaat is om eventueel namens de VVD vice-premier te worden (als Rutte bij regeringsdeelname door de VVD in de Tweede Kamer zou blijven), haar geen schade heeft berokkend. De verdeeldheid wordt door de potentiële VVD-kiezers blijkbaar vooral partijleider Rutte aangerekend; het vertrouwen in Verdonk stijgt immers weer. Dit wijst erop dat er veel twijfel bestaat over de leiderschapskwaliteiten van Rutte.

De inhoudsanalyse van de berichtgeving over de VVD in *de Telegraaf* en *NRC Handelsblad* laat zien dat deze twijfel ook bij deze kranten bestaat. Met grote regelmaat gaat het in de artikelen waarin Rutte centraal staat over zijn leiderschapskwaliteiten, zij het veel vaker in negatieve zin (32 procent) dan in positieve zin (negentien procent). Over de leiderschapskwaliteiten van Verdonk wordt veel minder geschreven, maar wel overwegend in positieve zin.[20]

Rutte heeft het debat in de media over zijn leiderschapskwaliteiten in belangrijke mate over zichzelf afgeroepen. In de eerste plaats hebben hij en de VVD-campagneleiding onder leiding van Hoogervorst door de keuze voor een kopgroep van drie politici zelf de twijfel gevoed over zijn positie. Een onomstreden lijsttrekker kan het zich permitteren om andere populaire politici een belangrijke rol te geven in de campagne, maar bij een lijsttrekker die zijn gezag nog moet opbouwen wordt dat al snel gezien als een zwaktebod. In de tweede plaats hebben Rutte en het campagneteam verzuimd om goede afspraken te maken met Verdonk en haar adviseurs over haar wijze van campagnevoeren en haar precieze rol in de VVD-campagne. Herhaaldelijk blijkt dat Rutte niet op de hoogte is van de manier waarop Verdonk campagne voert.[21] Een professioneel campagneteam had ingezien dat de media gespitst zouden zijn op elke indicatie van mogelijke onenigheid tussen Verdonk en Rutte, en juist vantevoren wel waterdichte afspraken gemaakt.

In de derde plaats heeft Rutte zijn eigen gezag als toonaangevend politicus ernstig aangetast met de zeer ongelukkige uitspraak in het roddelblad *Privé* dat hij een voorkeur heeft voor ‘sterke mooie carrièrevrouwen’ als televisiepresentatrice en schrijfster Daphne Deckers en Sacha

de Boer, nieuwslezer van het 'NOS-Journaal'. Talloze kranten en televisieprogramma's gaan daar vervolgens op vaak ironische en badinerende wijze op in. Het VVD-campagneteam ziet er lange tijd geen kwaad in en houdt veel te lang vast aan het neerzetten van het beeld van de begeerde vrijgezel. Men besluit daarom zelfs op de voorpagina van *de Telegraaf*, die de VVD mag ontwerpen, de door Rutte genoemde vrouwen aan het woord te laten. Een kop als 'Mark is een lieve jongen' (De Boer) bevestigt het beeld van de studentikoze politicus en heeft zeker niet bijgedragen aan het vertrouwen in en respect voor Rutte.[22]
De conclusie van de commissie-Dekker dat het leiderschap en de zichtbaarheid van Rutte onvoldoende uit de verf is gekomen in de campagne, is dan ook slechts ten dele waar. Rutte is zeker niet onzichtbaar, maar de berichtgeving over hem heeft veel minder dan bij andere lijsttrekkers een beleidsinhoudelijk karakter. De weinig professionele campagne van de VVD vestigt juist de aandacht op het zwakke leiderschap van Rutte. Het gebrek aan een duidelijk en overtuigend centraal thema in de liberale campagne geeft de media verder alle gelegenheid om veel aandacht te besteden aan de spanningen met Verdonk en de uitglijders van Rutte.

7. Wie stemde uiteindelijke VVD?

Op 22 november 2006 stemt 35 procent van de VVD-sympathisanten daadwerkelijk voor de VVD; 31 procent kiest voor het CDA. De begrijpelijke keuze van campagneleider Hoogervorst om zich vooral te richten op de twijfelaars tussen VVD en CDA levert weinig resultaat op.[23] Dat is niet zo verbazingwekkend. Het is de VVD nog nooit gelukt om na een regeerperiode met de christen-democraten een goed verkiezingsresultaat te boeken. Ook nu blijkt op geen enkel moment in de campagne dat de partij een goed doordachte electorale strategie heeft om de twijfelaars tussen CDA en VVD naar zich toe te halen. Het blijft beperkt tot de tactische opmerking dat een stem op Balkenende mogelijk een stem op Bos is, omdat het CDA een coalitie met de PvdA niet uitsluit. Het maakt weinig indruk op de VVD-sympathisanten, want naarmate de campagne vordert, groeit de aanhang van het CDA.
De sympathisanten met veel tot zeer veel vertrouwen in Verdonk hebben even vaak op de VVD gestemd als de kiezers met veel tot zeer veel vertrouwen in Rutte – in beide gevallen gaat het om 45 procent. Het lijkt er op dat de electorale kracht van beide kandidaten gelijk is, maar dat is geen terechte conclusie. Het beeld verandert namelijk als we het VVD-potentieel uit februari opsplitsen in drie elkaar uitsluitende groepen kiezers: in de eerste plaats de groep die in november meer vertrouwen heeft in Verdonk als minister president dan in Rutte; in de tweede plaats de wat kleinere groep die meer vertrouwen heeft in Rutte dan in

Verdonk; en in de derde plaats de groep die evenveel (of even weinig) vertrouwen heeft in de beide politici. Tussen deze drie groepen zijn een aantal opvallende verschillen en overeenkomsten waarneembaar (zie tabel 3).

Tabel 3. VVD-potentieel opgesplitst in drie groepen op basis van vertrouwen in Rutte en Verdonk (n=213)

	Meer vertrouwen in Verdonk dan Rutte (n=84)	Meer vertrouwen in Rutte dan Verdonk (n=73)	Evenveel vertrouwen in beiden (n=56)
Links-rechts (L-R) zelfplaatsing	6,6	6,8	6,8
L-R perceptie VVD	6,9	7,0	7,1
L-R perceptie CDA	6,7	6,8	7,2
L-R perceptie PVV	7,5	8,3	8,1
Veel tot zeer veel vertrouwen in Balkenende	73%	78%	64%
Terugkeer Verdonk als minister toejuichen	94%	37%	74%
Minderheden moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse cultuur	83%	69%	80%
Rapportcijfers kabinet Balkenende:			
- algemeen	6,7	7,0	7,1
- economisch beleid	6,9	7,2	7,3
- integratie	6,1	6,0	6,2
- veiligheidsbeleid	6,4	6,7	6,6
- gezondheidszorg	5,7	6,1	6,1
Stemgedrag 22 november	VVD: 47% CDA: 23% PVV: 4% niet gest.: 7%	VVD: 34% CDA: 39% PVV: 0% n g.: 3%	VVD: 25% CDA: 35% PVV: 6% n. g. : 10%

Om te beginnen is het opmerkelijk dat de groep kiezers die meer vertrouwen in Verdonk heeft niet tot de rechtervleugel van de VVD behoort. Deze kiezers zijn gematigd rechts, net als alle andere VVD-sympathisanten. Zowel de aanhang van Verdonk als die van Rutte percipiëren het CDA als iets linkser dan de VVD. Voor beide groepen geldt dat het CDA iets dichter bij de gemiddelde kiezer uit de groep staat dan de VVD, de plaatsen van het CDA en de VVD op de links-

rechts schaal liggen echter zeer dicht bij elkaar. Wel is er een belangrijk verschil in de perceptie van de PVV van Wilders. De Verdonk-aanhangers zien – gelet op hun plaatsing van deze partij op 7,5 – in de partij van Wilders een gematigder rechtse partij dan de aanhangers van Rutte, die de PVV op 8,3 plaatsen. De kiezers die meer vertrouwen hebben in Verdonk zijn verder sterker gekant tegen de multiculturele samenleving: 83 procent vindt dat minderheden zich volledig moeten aanpassen. De Rutte-aanhang is op dit punt iets minder uitgesproken (69 procent voor volledig aanpassen).[24] Als men er van uitgaat dat de electorale ruimte in Nederland tweedimensionaal is, laten deze cijfers zien dat de (beperkte) verschillen tussen de Rutte-aanhangers en de Verdonk-aanhangers niet op de sociaal-economische links-rechts dimensie te vinden zijn maar op de tweede dimensie, veelal aangeduid als de culturele of de sociaal-culturele dimensie, waarbij monoculturalisten tegenover multiculturalisten staan.[25]

Opmerkelijk is tevens de afkeer van Verdonk onder de kiezers met meer vertrouwen in Rutte. Slechts 37 procent van deze groep zou het toejuichen als Verdonk zou terugkeren als minister; bij beide andere groepen ligt dat percentage veel hoger. Het vormt een indicatie dat Verdonk zeer omstreden is onder de potentiële VVD-kiezers.

Een van de meest opmerkelijke zaken is dat de Verdonk-aanhang in veel grotere mate VVD heeft gestemd dan de VVD-sympathisanten met een voorkeur voor Rutte. Daar hebben meerdere factoren aan bijgedragen. Inhoudelijk heeft meegespeeld dat de waardering voor het beleid van het tweede kabinet-Balkenende onder de Rutte-aanhang iets hoger ligt dan onder de Verdonk-aanhang. Dat maakt het stemmen op het CDA, de partij die de successen van het kabinetsbeleid naar zich toe heeft getrokken, voor de Rutte-groep aantrekkelijker. Daarnaast is de sterke positie van Balkenende onder de Rutte-aanhangers een factor geweest. De afkeer van Verdonk en haar stijl van politiek bedrijven heeft waarschijnlijk een deel van deze kiezers gestimuleerd CDA te stemmen. Meer in het algemeen geldt dat kiezers uit het VVD-potentieel die de terugkeer van Verdonk als minister niet zouden toejuichen – een grote minderheid binnen het potentieel – slechts in zeer beperkte mate op de VVD hebben gestemd.[26] Enerzijds wijst dit erop dat Verdonk een deel van de potentiële VVD-kiezers in de armen van het CDA heeft gedreven. De afkeer van Verdonk maakte het voor deze groep aantrekkelijk om op het CDA te stemmen. Het is overigens allerminst zeker dat zonder de aanwezigheid van Verdonk deze groep niet voor het CDA zou hebben gekozen. Het sterk gegroeide vertrouwen in Balkenende was een belangrijke troef van het CDA. Anderzijds betekent dit alles dat Rutte de groep kiezers die meer vertrouwen in hem hadden dan in Verdonk slechts in geringe mate heeft kunnen motiveren

om op de VVD te stemmen. Veel kiezers uit deze groep hadden uiteindelijk meer vertrouwen in het CDA en Balkenende dan in de VVD en Rutte.

8. Conclusie

Binnen de VVD bestaat een grote neiging om het slechte verkiezingsresultaat van de partij bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 toe te schrijven aan de verdeeldheid in de partij, met name aan de strijd tussen Rutte en Verdonk. In het hier gepresenteerde onderzoeksmateriaal zijn echter weinig aanwijzingen te vinden dat het beeld van een verdeelde partij de oorzaak is van de teleurstellende uitslag. Midden september doet de VVD het nog goed in de peilingen en krijgt Rutte nog het voordeel van de twijfel dat nieuwe politici wel vaker krijgen van hun achterban. Daarna komt de VVD in een neerwaartse spiraal terecht.

De hoofdoorzaak voor het nieuwe zware verlies van de VVD dient gezocht te worden in de zeer amateuristische campagne van de partij. De onenigheid en spanningen tussen Rutte en Verdonk zijn daar slechts één aspect van, maar zij vormen niet de kern van de mislukte liberale verkiezingscampagne. Het campagneteam en vooral Rutte slagen er niet in een duidelijk centraal en herkenbaar thema te verwoorden. Daarnaast is het streven om Rutte neer te zetten als een begeerde vrijgezel die een zwak heeft voor sterke vrouwen een blunder. Dit creëert het imago van een lijsttrekker die nog te jong en te onervaren is voor het zware politieke handwerk. Het in de campagne tot uiting komende beeld van onvermogen om de spanningen met Verdonk op overtuigende wijze op te lossen bevestigt dat beeld.

Deze factoren dragen ertoe bij dat het vertrouwen in Rutte vanaf september daalt. De verschillen in waardering voor Rutte en zijn christendemocratische electorale concurrent Balkenende zijn als gevolg daarvan in november zeer groot. Rutte slaagt er dan ook minder goed in dan Verdonk om ‘zijn’ aanhang onder de VVD-sympathisanten vast te houden. Net als in 1986 slaagt het CDA er na zo’n vier jaar regeringssamenwerking met de VVD in de electorale beloning binnen te halen. Toenmalig lijsttrekker E.H.T.M. Nijpels kreeg van de VVD niet de kans om nog een keer als lijsttrekker campagne te voeren. Het is nog maar de vraag of Rutte deze kans wel zal krijgen.

noten

[1] Kees Aarts, Henk van der Kolk, Martin Rosema, red., *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*, Utrecht, 2007, 256-257.

[2] Commissie-Dekker, *Kiezen voor een nieuw liberaal elan. VVD evaluatierapport Commissie Dekker. Een evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen, lijsttrekkersverkiezing en Tweede Kamerverkiezingen 2006*, z.pl. [Den Haag], 2007, 27.
[3] In de Politieke Barometer van bureau InterView staat de PvdA op 10 maart 2006 op zestig zetels en op 17 maart zelfs op 61.
[4] Het hoofdbestuur van de VVD noemt in een persbericht Rutte een uitstekende kandidaat, maar heeft officieel niet zijn voorkeur voor hem uitgesproken.
[5] Commissie-Dekker, *Kiezen voor een nieuw liberaal elan*, 35.
[6] *Trouw*, 30 augustus 2006.
[7] *De Telegraaf*, 29 augustus 2006.
[8] *NRC Handelsblad*, 30 augustus 2006.
[9] Panelonderzoek van het Nipo in opdracht van *de Volkskrant* en de Universiteit van Amsterdam, zie *de Volkskrant* van 30 april 1994.
[10] Wouter van der Brug en Cees van der Eijk, 'De campagne had effect, het mediagebruik niet', in: Philip van Praag en Kees Brants, red., *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*, Amsterdam, 2005, 214-242; 235.
[11] Philip van Praag, 'De LPF-kiezer: rechts, cynisch of modaal?' in: *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2003, 96-116; 108.
[12] Jan Kleinnijenhuis e.a., *De puinhopen in het nieuws. De rol van de media bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002*, Alphen aan de Rijn, 2003, 99.
[13] Jan Kleinnijenhuis e.a., *Nederland vijfstromenland. De rol van de media en stemwijzers bij de verkiezingen van 2006*, Amsterdam, 2007, 112-114.
[14] A. Schulte en B. Soetenhorst, *Daadkracht en duidelijkheid. Vijf jaar crisis in de VVD*, Amsterdam, 2007, 242 en 246.
[15] De berichtgeving in *de Telegraaf* en het *NRC Handelsblad* is onderzocht voor de periode 27 augustus tot 22 november 2006. *De Telegraaf* bevatte in deze periode 126 artikelen van minimaal honderd woorden waarbij in de kop of *lead* van het artikel werd verwezen naar de VVD, Rutte of Verdonk. Bij het *NRC Handelsblad* ging het om 123 artikelen. Deze zijn data ontleend aan Daphne Paris, 'De VVD en de Tweede Kamerverkiezingen van 2006.' Masterscriptie politicologie Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2007.
[16] Commissie-Dekker, *Kiezen voor een nieuw liberaal elan*, 27.
[17] In februari 2006 is niet gevraagd naar het vertrouwen in Rutte als minister-president.
[18] In november 2006 vindt 74 procent van de potentiële VVD-kiezers

Balkenende bekwaam en 61 procent vindt hem sympathiek. Voor Rutte liggen de cijfers voor beide eigenschappen op 53 procent.

[19] Zie bijvoorbeeld Wouter van der Brug en Cees van der Eijk, 'Welke effecten hadden de campagnes nu eigenlijk?', in: Kees Brants en Philip van Praag, red., *Politiek en media in verwarring. De verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*, Amsterdam, 2005, 244-267; 253-256.

[20] Paris, 'De VVD en de Tweede Kamerverkiezingen van 2006'.

[21] Schulte en Soetenhorst, *Daadkracht en duidelijkheid*, 243-252.

[22] Ibidem, 253.

[23] Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn het CDA (en zijn voorgangers) en de VVD belangrijke electorale concurrenten. Ook bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 was dat in belangrijke mate het geval. Uit de gegevens van het Nationaal Kiezersonderzoek blijkt dat 23 procent van de VVD-kiezers van 2003 in 2006 op het CDA heeft gestemd en vijf procent op de PVV. Zie verder Henk van der Kolk, Kees Aarts en Martin Rozema, 'Twijfelen en kiezen' in: Aarts, Van der Kolk en Rosema, red., *Een verdeeld electoraat*, 211-234; 224-225.

[24] De respondenten is gevraagd zichzelf te plaatsen op een zevenpuntsschaal, waarbij 1 staat voor 'allochtonen en etnische minderheden moet in Nederland kunnen leven met behoud van eigen cultuur' en 7 voor 'allochtonen en etnische minderheden moeten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse cultuur'.

[25] Zie onder andere de oratie van W. van der Brug voor een verdere uitwijding over deze tweede dimensie: idem, *Een crisis van de partijdemocratie?*, Universiteit van Amsterdam, 28 november 2007.

[26] De stelling 'Ik zou het toejuichen als minister Verdonk terugkeert in een volgend kabinet' wordt door 58 procent van het VVD-potentieel ondersteund. De kiezers die dit onderschrijven, stemmen voor veertig procent op de VVD. VVD-sympathisanten die het hier niet mee eens zijn, stemmen slechts voor veertien procent op de VVD.